

Інна Старовойтенко

ЛИСТИ Л. ЖЕБУНЬОВА ДО Є. ЧИКАЛЕНКА (1907–1914 рр.) ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЩОДЕННОЇ ГАЗЕТИ «РАДА»

Розширення джерельної бази історичних досліджень, яке спостерігається в Україні впродовж останнього десятиліття, дає можливість всебічно і об'єктивно висвітлити маловідомі історичні сюжети, факти та постаті. До джерел, які адекватно відображають громадські позиції відомих свого часу, але згодом незаслужено забутих діячів, їхнє ставлення до свого оточення та історичних подій, інтерпретацію ними цих подій під впливом свіжих вражень, безпосередню участь у громадському житті, належить їхня епістолярна спадщина. Листування на поч. ХХ ст. у житті й громадській діяльності свідомих українців відіграло важливу комунікативну місію. Воно служило формою самовираження кореспондентів, способом висловлення власних поглядів на конкретні справи та події, пропозицій щодо вирішення проблем громадського значення та їх розлогого публіцистичного аналізу, засобом обміну думками, планами, враженнями, а тому частіше за все листи мали громадський характер і тому є важливим джерелом у дослідженні історичних сюжетів українського минулого.

Інтенсивне листування протягом всього життя вів відомий громадсько-політичний діяч, фундатор української преси, видавець українських щоденних газет, спочатку «Громадської думки» (1906), а потім «Ради» (1906–1914), Євген Харлампійович Чикаленко (1861–1929). Нам вдалося виявити кількісно велику кореспонденцію до нього відомого у свій час громадського й культурно-просвітнього діяча, популяризатора української книжки й «Ради», публіциста Леоніда Миколайовича Жебуньова (1851–1919). Цей український патріот поклав на вітвар служіння національному відродженню України поч. ХХ ст. частину свого життя, коштів та невтомної праці, бо був глибоко ідейною особистістю, і тим самим його ім'я заслугує на повернення до кола визначних постатей українського національного руху кінця ХІХ — поч. ХХ ст.

Листування Є. Чикаленка вже частково залучено до наукового обігу: опубліковано його листи до окремих адресатів, проведено

історіографічний огляд опублікованої епістолярної спадщини Є. Чикаленка¹, проте листи Л. Жебуньова до Є. Чикаленка, які є інформативно цінним історичним джерелом, майже не висвітлені в науковій літературі. Окремі епізоди і сторінки з цих листів за 1917–1918 рр. були використані Н. Миронець у біографічній розвідці про Л. Жебуньова². Власне, це єдина публікація, в якій листи Л. Жебуньова до Є. Чикаленка вказаного періоду вперше використано як джерело. Тому можна стверджувати, що історіографія поставленої у даній статті проблеми дослідження практично відсутня. У контексті ж висвітлення ролі Л. Жебуньова та Є. Чикаленка в українському національному русі та потребі всебічного відтворення історії видання української щоденної газети «Рада», безпосередньої участі у цій справі обох громадських діячів, залучення до наукового обігу виявлених джерел є безперечно актуальним.

Про Л. Жебуньова, як про громадського діяча й українського патріота, залишили доброзичливі згадки його сучасники і близькі приятелі С. Русова³ та Є. Чикаленко⁴ у своїх мемуарах, даючи характеристики його вдачі, особистим якостям та громадянській позиції. С. Русова відтворила еволюцію цього російського народника-романтика у свідомого українського патріота, виокремила основні біографічні віхи його життя. Є. Чикаленко згадував про ту роль, яку відіграв Л. Жебуньов у становленні української преси, констатував його жертовність, безмежну відданість цій важливій справі українського руху. Є. Чикаленко писав, що зустрівся зі своїм майбутнім приятелем ще в Одесі на вечорах у директора реальної гімназії Є. Соколовського, учнем якої був Євген Харлампійович, але ближче познайомився з Л. Жебуньовим у 1903 р. у Полтаві, на відкритті пам'ятника І. Котляревському, і підтримував з ним стосунки до початку 1919 р. У «Спогадах» Є. Чикаленко зазначав, що подія у Полтаві відіграла вирішальне значення у житті Л. Жебуньова, бо він повернувся з ювілею Котляревського «гарячим свідомим українцем, всеціло відданим відродженню української нації»⁵. Тому в основі тривалого приятельства

III. Джерелознавчі галузі знань

цих двох відомих діячів лежала спільна патріотична громадянська позиція, заповітне бажання національно-культурного відродження України та її кращого майбутнього.

Авторові цієї статті вдалося виявити загалом 91 поштове відправлення (далі — п. в.) Л. Жебуньова до Є. Чикаленка. Вони зберігаються у двох фондах Інституту рукопису НБУВ: 70 одиниць у ф. I (№№ 35444–35513) та 21 одиниця у ф. 44 (№№ 435–455) у вигляді автографів, мають добрий стан збереженості, хронологічно охоплюють 12 років — з початку 1907 р. до початку 1919 р. Судячи з регулярності п. в., можна стверджувати, що найінтенсивніше листування припало на 1907 р. (17 п. в.), 1909 р. (14 п. в.), 1911 р. (9 п. в.) та 1918 р. (12 п. в.). За 1908, 1910 та 1916 рр. виявлено по 5 п. в., за 1912 — 4 п. в., 1913 та 1919 рр. по 1 п. в., 1914 — 2 п. в. та 1917 р. — 6 п. в. Напевно, в ці роки кореспонденти листувалися менш інтенсивно, бо згадки про листування Є. Чикаленка з цим кореспондентом в інших джерелах не зустрічалися. На жаль, донині залишається невідомою доля кореспонденції Є. Чикаленка до Л. Жебуньова. Припускаємо, що вона не збереглася, бо в Інституті рукопису, в особовому фонді Л. Жебуньова виявлено лише два неповних листи до нього Є. Чикаленка. Знаючи епістолярний стиль Євгена Харлампійовича, можна припустити, що його листи до Л. Жебуньова були такими ж інформативними і цінними, як і листи його кореспондента, а тому їхні пошуки продовжуються.

У даній статті поставлено завдання здійснити у виявленому комплексі інформативно багатих листів Л. Жебуньова до Є. Чикаленка за 1907–1914 рр. джерелознавчий аналіз домінуючої теми у кореспонденції цього періоду — газетно-видавничої, яка широко і різносюжетно репрезентована у зазначених джерелах. Вона включала роздуми, поради, критику, зауваження, побажання, вболівання кореспондента за успіх українського щоденника «Рада»; відображала й конкретні справи Л. Жебуньова з розповсюдження газети, яке він проводив у всіх місцях свого перебування і часто не шкодував для цього власних сил та коштів. У виявлених епістолярних джерелах відобразилася неповторна інформація про ставлення кореспондента до проблем газети «Рада» і пошуки ним шляхів їх вирішення.

Слід зазначити, що зміст листів Л. Жебуньова має проблемно-хронологічний характер. У них, крім газетної теми, відобразилися й

інші важливі, часто унікальні сюжети, серед яких:

1) біографічні, що стосувалися життя й діяльності кореспондента і котрі, в умовах відсутності інших джерел, відіграють важливу роль у відтворенні його життєпису. Л. Жебуньов писав про місця свого перебування, часто захоплювався тим, що стосувалося України, емоційно описував враження від її природи; писав про свої заняття громадськими справами, задуми і плани;

2) кореспондент подавав цінні відомості про останні роки свого життя у Полтаві у 1917–1918 рр. У листах відобразилося як його особисте ставлення, так і мешканців Гадяча, Полтави до ряду історичних подій, політичних сил, які перебували у той час при владі. Відбилися в листах і глибокі рефлексії Л. Жебуньова: він аналізував причини невдач, давав оцінку окремим політикам, бажав, щоб Є. Чикаленко став учасником доленосних подій. Але ці сюжети у даній статті аналізуватися не будуть, їм буде присвячено спеціальну розвідку.

Перед викладенням основної теми даного дослідження зробимо ще кілька загальних застережень, які допоможуть зрозуміти мотиви, зміст аналізованих сюжетів й відвертий епістолярний стиль кореспондента. Є. Чикаленко був чи не одним з найближчих приятелів Л. Жебуньова, бо часто в листах Леонід Миколайович відверто ділився з ним своїми думками, викликаними певними подіями або враженнями. Він зізнавався у таких випадках: «Нема у мене кому іншому сказати цього, як тільки Вам, то Ви не сердьтесь за те»⁶, або писав: «Так тяжко на серці, що може хоч розмовою з Вами трохи зсуну з себе отого тягаря»⁷. У роки самотності, тяжких моральних та фізичних переживань (1917–1918 рр.) Л. Жебуньов називав листи Є. Чикаленка до нього дуже дорогими йому, і наголошував: «Вони для мене — як цілюща вода»⁸, або: «Кожний Ваш лист — справжня епоха в моєму сумному житті»⁹.

Епістолярному стилеві Л. Жебуньова притаманна розлогість у викладі інформації (окремі листи мають обсяг від 4 до 16 сторінок), емоційність, наполегливість, переконливість, прямотинність, публіцистичність, відвертість. Він зізнавався, що висловлювався у листах так, як думав, «не добираючи ні форми, ні складу». Коли якась справа громадського значення хвилювала Жебуньова, він писав Чикаленкові листи майже щоденно, не чекаю-

III. Джерелознавчі галузі знань

чи відповіді на попередні і пояснюючи це тим, що «не можу вдержатись, коли діло торкається тієї справи, про яку болить моє серце. Хоч і обридну Вам [...] од того легче на серці стане»¹⁰.

Зазначимо, що український рух за національне відродження на кожному своєму етапі мав певну мету. Після подій 1905 р. перед ним постало завдання добитися дозволу на видання щоденної української газети, яка мала виконати у той період у відродженні чи не основну місію — призвичаїти українців до своєї мови, яку більшість тогочасної інтелігенції вважала «анахронізмом», бо вона знаходилася у стані глибокого занепаду, будучи майже 30 років вилученою з друку та навчальних закладів, офіційно забороненою Емським указом 1876 р. Нова генерація національно свідомих українців поставила собі за мету — пробудити рідним словом пригнічену заборонами національну свідомість, відродити любов українців до своєї минувшини, культури, літератури, прищепити людям національну самоповагу, нагадати про свої історично-культурні права, яких вони були позбавлені тривалий час.

Це історичне завдання взявся виконати осередок національно свідомих діячів, які проявили ініціативу й бажання вирвати з глибокого підпілля заборон українське друковане слово, і через нього сформувати нове покоління свідомих українців. До цього осередку ентузіастів належали і Л. Жебуньов та його адресат Є. Чикаленко. Вони ініціювали багато громадських справ початку ХХ ст, і, зокрема, видання щоденної української газети, яке наповнило по-новому зміст життя видавця Є. Чикаленка та популяризатора часопису Л. Жебуньова. Тема, пов'язана з обговоренням та вирішенням видавничо-редакційних проблем газети «Рада», стала домінуючою у виявлених листах Л. Жебуньова. У період виходу газети вона займала у його кореспонденції приблизно 90% інформації. За нею можна прослідкувати успіхи та невдачі «Ради», особисте ставлення до них кореспондента, його кроки щодо вирішення невідкладних проблем, які спричинювали ситуацію: «бути чи не бути» газеті.

Л. Жебуньов постійно переконував розчарованого невдачами видавця в історичності їхньої газетно-видавничої справи, часто вдавався до глибоких роздумів над причинами недостатньої популярності українського щоденника, пояснював їх низькою суспільною

активністю, інертністю переважної частини українців, їхньою загальною байдужістю до українських справ та низьким рівнем національної свідомості. Він радив Є. Чикаленкові у періоди відчаю від невдач із виданням газети прислухатися до його порад, які, за зізнанням Л. Жебуньова, були «писані кров'ю» його серця¹¹.

Кореспондент переконував свого адресата конкретними фактами, іноді статистичними даними, тому з листів можна почерпнути відомості про кількісний склад учасників українського руху перед 1905 р., приблизні дані про кількість свідомих українців на момент започаткування української газети, про зниження попиту на книги та газети на Полтавщині у 1909 р., про зростання передплати на «Раду» в окремі роки. Тобто, кореспондент у листах, як правило, свої думки, враження, пропозиції супроводжував фактично обґрунтованою інформацією. Ці факти Л. Жебуньов збирав в процесі живого спілкування з мешканцями багатьох міст, у тому числі й передплатниками «Ради», бо йому доводилося багато подорожувати у громадських і особистих справах, лікуватися у санаторіях. Він використовував цей час для збирання соціологічних відомостей про поширення українського руху, прояви інтересу до української книжки та газети і цю інформацію, втішну або невтішну, передавав видавцеві.

Можна припускати, що Л. Жебуньов мав найтісніший зв'язок із читачами «Ради» і формулював свої зауваження і думки їхніми вустами та враженнями. Його інформація мала широку географію, оскільки збиралася по багатьох містах України та Росії. Він передавав враження від газети читачів з Кубані, Полтави, Харкова, вказував, які публікації та технічні дефекти газети викликали нарікання і незадоволення, застерігав дописувачів газети від нетактовності, гострих і скандальних тем, радив притупити полемічне перо у період репресій проти преси.

Л. Жебуньов став гарячим прихильником «Ради» з перших тижнів її виходу у світ: він взявся поширювати газету, допомагав видавцям матеріально, шукав для видання джерела фінансування, підтримував Є. Чикаленка-видавця морально, давав редакції багато цінних практичних порад, публікував у ній свої дописи. Кореспондент був глибоко переконаний у тому, що газету потрібно всіляко популяризувати і зібрати якомога більше передплатників. На його думку, цей захід вирішив би

III. Джерелознавчі галузі знань

багато видавничих проблем, і став би запорукою довгого життя видання, а тому він використовував для цієї справи різні засоби і заходи. Шукав знайомств із впливовими людьми, наприклад, домовився у 1907 р. з інспектором народних шкіл у Катеринодарі В. В. Скиданом, щоб той розіслав разом зі своїм циркуляром по 700 училищах оповістки про «Раду» та українські книжки. Л. Жебуньов запропонував редакції разом з оповістками надіслати кубанцям для ознайомлення і відповідну кількість примірників одного числа «Ради» з матеріалом про Кубанщину¹². Радив звернутися через знайомих і до інспекторів інших округ, щоб вони розсилали оповістки про «Раду» разом зі своїми циркулярами, і вважав цю справою важливішою і результативнішою, ніж працю агентів щодо поширення газети. Такий спосіб популяризації газети був важливим і тому, що підтверджував дозвіл адміністрації на передплату «Ради», а це був ефективний захід в умовах адміністративних заборон, часто й переслідувань передплатників української газети.

Л. Жебуньов також радив залучати у поширювачі газети конкретних і відповідальних людей з комерційними здібностями, подавав персональні рекомендації потенційним співробітникам, радив поширення газети поставити на комерційну основу.

Листи свідчать, як глибоко кореспондент вболівав за кожний успіх або невдачу газетної справи. Ще на початку 1907 р. він одним з перших звернув увагу на відсутність у «Раді» оригінальних публікацій з національного питання як на один з її найсерйозніших недоліків. Жебуньов наголошував, що читач не знаходив у змісті газети, її темах чогось оригінального, а лише брав ту інформацію, яка зустрічалася у російських газетах. Він зауважував, що «Рада» розглядала всяке питання тільки з боку загальноросійського поступу, тому й визнавалася читачами не за українську, а за звичайну загальноросійську прогресивну газету, яка друкувалася лише українською мовою. Кореспондент радив негайно виправити цей недолік і виправдати «Раді» свою назву і призначення, тобто віддати перевагу висвітленню національного питання.

Леонід Миколайович радив скоротити персональний склад співробітників газети і залишити лише тих, котрі професійно володіли пером публіциста, пропонував конкретних дописувачів та кореспондентів з певних регіонів України, які були здатними писати змістовні,

оригінальні статті, бо на тому етапі змістовне наповнення газети відіграло чи не найважливіше значення. Газета повинна була добитися високого рейтингу популярності передусім цікавими дописами.

Одним із серйозних дефектів «Ради» Л. Жебуньов вважав і її правопис. Неодноразово він повідомляв, що читачі глузували з нього, часто приводив конкретні приклади із вживанням кумедних слів та словосполучень. На початку 1907 р. він зауважив недоліки нової редакції часопису, повідомляв, що читачі нарікали на те, що на читання «Ради» треба було тратити багато часу, і передбачав падіння передплати внаслідок подібних настроїв. Тому він радив полегшити мову, уникати галицьких діалектизмів, повернутися до правопису газети періоду редагування її Ф. Матушевським.

Неодноразово кореспондент звертав увагу на зовнішній вигляд видання, його «показну сторону». Зауважував такі дефекти газети: неякісний папір, на якому вона друкувалася, поганий шрифт, недостатня кількість рядків на аркушах, невідредагованість статей, надрукованих матеріалів з інших газет, друкарські помилки, які іноді спотворювали зміст публікацій. Популяризуючи видання, він радив звернути пильну увагу на ці недоліки, бо вони відігравала не останню роль у її поширенні і викликали постійні нарікання читачів.

Л. Жебуньов критично зауважував, що зовні «Рада» виглядала гірше за найбідніші газети і вважав, що на економії матеріалу видавці втрачали тисячі карбованців. Тому пропонував негайно покращити її зовнішній вигляд, постійно нагадував і про необхідність подачі редакцією свого матеріалу, а не перекладного з інших видань. Іноді на листі він ставив помітку: «Відомості Вам одному», і давав розлогий аналіз змістові газети і дописам конкретних авторів. Вказував на не завжди своєчасну доставку газети по Україні, висловлював незадоволеність змістом окремих рубрик.

Кореспондент схвалював окремі публікації. Наприклад, статтю В. Піснячевського «Про наше життя» за 1908 р., він ставив за приклад іншим публіцистам і наголошував: вона так вплинула на читачів, що вони погодилися організувати українську бібліотеку в санаторії Олександра III в Ялті. Оцінюючи статтю В. Піснячевського, Л. Жебуньов писав: «От так слід писати, щоб розвинути український рух, а не скіглити та лаяти, як це звичайно роблять Ваші кулешики і думають, що в тім

III. Джерелознавчі галузі знань

самозневажанні себе є громадянська доблесть... Це ганебне відношення до справи, а не доблесть!»¹³. Також він відзначав публікації А. Ніковського, В. Доманицького, Д. Дорошенка, С. Шелухина. Критикував окремих співробітників, зокрема, М. Вороного, М. Павловського.

Спілкуючись з читачами «Ради» та їх національно освідомлюючи, кореспондент відкривав молоді таланти. В одному з листів повідомляв, що одного юнака так швидко і успішно освідомив, що він не лише почав говорити українською мовою, а й писати вірші. Він переслав Є. Чикаленкові «зшиток його творів» і просив надрукувати їх у «Раді» під прізвиськом Олекси Москаленка для морального заохочення цього «свіжовипеченого українця».

Як свідчать листи, Л. Жебуньов був категорично проти зміни соціального напрямку газети, перетворення її на газету для інтелігенції, як це передбачалося 1907 р. Він прогнозував зменшення числа передплатників «Ради», її загибель внаслідок заходу і відверто писав: «Відокремлення газети для послуг тільки інтелігенції [...] значно зменшить число читачів і передплатників, це — пагубна думка і діло для української газети, яка не може ні в якому разі держатися передплатою тільки інтелігенції і мусить умерти, як помер «Український Вѣстник»¹⁴. Л. Жебуньов вважав, що поділ матеріалу в газеті за соціальним принципом, для інтелігенції та народу став би непрактичним й недемократичним і пояснював свою позицію так: «Сила українського руху набирається з дрібної (нижчої) інтелігенції і народу, а не високоосвіченої і преса повинна служити для сіх кругів читачів і помалу підтягувати їх до вищого світогляду. Коли ж вона (преса) тільки що народившись, хоче відокремити, чи поділити читачів на різні стани, то се значить поновити велику історичну помилку російської літератури...»¹⁵. На думку Л. Жебуньова, газета мала стати масовим виданням і національно освідомити якомога більше українців, а не певний їх гурток, чи соціальний прошарок, і він вважав такий захід невиправданим і таким, для якого не варто було прикладати стільки зусиль.

Л. Жебуньов був і проти того, щоб у періоди фінансових труднощів підвищувати передплатну ціну на «Раду», передбачаючи, що від цього видавці не виграють, а лише втрачатимуть читачів і не покращать свого фінансового становища. Зважаючи на матеріальний

рівень основного читача газети, він розцінював підвищення ціни на «Раду» як «свого рода зникання преси, кінець її, тільки замаскований»¹⁶. Коли Леонід Миколайович дізнався про можливе підвищення передплатної ціни на газету у 1907 р., то писав у редакцію: «Ця звістка... прямо зарізала мене, бо Ви зарізали газету, цілком зарізали, бо звузите круг читачів до кількох сот»¹⁷. Кореспондент передбачав, що кількість передплатників від цього заходу скоротиться до 500 чоловік. А тому називав рішення про підвищення передплатної ціни «навмисно вигаданим способом закрити газету», а його авторів — мрійниками, які відірвалися від життя і жили кабінетними ілюзіями. Відомо, що видавці відмовилися від цього рішення, можливо, під впливом наполегливості Л. Жебуньова.

Як свідчать листи, кореспондент збирав соціологічні відомості про інтереси читацької аудиторії «Ради»: цікавився, яким матеріалам віддавали перевагу ті чи інші прошарки читачів. Він інформував Є. Чикаленка влітку 1909 р., що інтелігенція і волосні писарі читали у «Раді» лише те, що стосувалося українських справ, сільські вчителі і писарі — всю газету, селяни — окремі рубрики. Видно, що Л. Жебуньов отримував листи від читачів «Ради» і радів цим листам, незважаючи на їх критичний зміст щодо газети, бо вони свідчили, за його словами, про те, що «український дух» не вмер, таїться він у глибині серця і потребує собі задоволення»¹⁸.

Кореспондент, крім критики і порад, також видавався у листах до аналізу причин низької популярності газети. На його думку, ставлення до «Ради» читачів адекватно відображало картину, що склалася в українському русі, який був малочисельним за своїм кількісним складом. Сподівання видавців на 10–20 тисяч передплатників Л. Жебуньов називав «ідилією», розцінював, як «наслідок психозу, нечуваного і невиданого 1905 р.», який означав, що ідеалісти повірили в те, що українці ледь не всі позбулися національної байдужості і їм рідною стала справа національного відродження. Він радив реалістично оцінити дійсний стан прав, зважити на те, «що українці ще не вміють читати по українські, [...] що вони взагалі знають тільки елементарну побутову мову, а про літературну в масі і не чули... маса навіть не чула і не розуміла слова «Україна», вона — темна, а інтелігенція перевернулася на кацапів та поляків»¹⁹. Але разом з тим Л. Жебуньов

III. Джерелознавчі галузі знань

відзначав, що люди, незважаючи на таку ситуацію, з самого початку «інстинктивно» потяглися до газети з рідним словом, давали на неї останні кошти, проте згодом розчарувалися її правописом, незрозумілою мовою і перестали її передплатувати.

Кореспондент з прикристю писав: «Проклята фонетика! Як я ненавиджу її, і скільки спорився про те, що вживання її, поки нема укр[аїнської] школи, — велика перепона для ширення нашої літератури, вигадана доктриньорами, які сидять по літературним кабінетам і думають, що життя повинно слухатись їхнього приказу і підлягать йому»²⁰. Леонід Миколайович робив висновок, що перед українською газетою дійсність поставила дуже відповідальне завдання: не лише пропагувати ідеї національного відродження, а й навчити читачів газети української мови, виховати свого читача та прихильника. Він писав: «Наша преса принуждена не тільки розносити думки, нахилять людей до національного відродження, а ще й виховати їх в такому напрямі, навіть вчить їх грамоті»²¹. Л. Жебуньов зазначав, що це явище не випадкове, а закономірне в історії всіх поневолених народів, і передбачав, що ця «справа трудна, довга, потребує терпіння і спокою, але зовсім не безнадійна...»²².

Отже, у періоди сумнівів та розчарувань видавця від невдач з газетою, Л. Жебуньов підтримував його морально, переконуючи своїми власними спостереженнями та зібраними фактами. Він змальовував Є. Чикаленкові становище демократичної преси взагалі, загальне збайдужіння до неї та видавничу нерентабельність більшості періодичних видань. Просив видавця реалістично без відчаю, роздратування оцінити загальний стан справ і продовжувати видання газети, яке він називав історичним. Наведемо один із переконливих аргументів Л. Жебуньова, викладений ним у листі, датованому 9 вересня 1909 р. Він запевняв адресата: «Нація єсть, живісінька, тільки несвідома, і коли випала нам щаслива, і несподівана ще три роки назад, змога нагадувати їй про її саму і потреби її, то необхідно, треба, надзвичайно важно користуватися цією змогою, бо інакше ми вмерли, а не нація. Література — єдиний наш спосіб противитися обмосковленню народу і коли цей спосіб покинуть, то це буде хоч усе таки не смерть нації, а... роззявляння рота, якого не простять нам наши потомки, тай куди ми самі подінемося од великого сорому і горечі в серці нашому, до чого, або до кого пристанемо?!»²³.

Листи свідчать, що кореспондент був вразливою, надзвичайно емоційною і прямолінійною особистістю, а тому у відповідь на песимістичні листи видавця повідомляв, що вони викликали у нього такий стан, «що хоч в'яжи колодку до шиї, та — в воду!»²⁴. Він зізнавався, що коли отримував від Євгена Харлампійовича подібного листа, то болісно переживав його зміст, сумував з-за можливості закриття газети. Кілька днів після таких звісток жив у роздумах, нікого не хотів бачити, нікуди не ходив, а аналізував ситуацію, і, врешті, приходив до висновку, що справа не була безнадійною. Натхненний цими думками, Л. Жебуньов сідав за такого листа, яким хотів переконати свого адресата у помилковості його висновків і влити у його душу свою надію.

Л. Жебуньов неодноразово пояснював пригнічений настрій свого адресата його природним скептицизмом, відчаєм Євгена Харлампійовича, який означав, за словами кореспондента, що він помічав «тільки усе чорне та сумне, а білого та радісного» не помічав. Але постійно запевняв Є. Чикаленка, що стан газети не був безнадійним. У одному з листів передавав враження від «Ради» двох професійних російських журналістів, котрі відзначили у газеті оригінальність і самобутність, які, за їхніми словами, проявлялися у подачі нею матеріалів про національне відродження на демократичному ґрунті, котрі були актуальними у всьому слов'янському світі. Цю тему недостатньо висвітлювали російські політичні газети, і через те втрачали свою популярність. Л. Жебуньов переконував Є. Чикаленка, що «впертістю і стойкістю» все можна подолати, бо був певний у тому, що газета непомітно виконувала покладену на неї історичну місію — призвичаювала українців до українського слова і національно їх пробуджувала від байдужості та інертності, виховувала молоде покоління українців. Він передбачав, що при відповідних обставинах, це, закладене у несприятливих умовах, «вибухне широко і буйно, бо як не як, а з маяка (себ то з преси та журналістики) впали гісکورки в душу і розум людей, які пориваються до кращого життя»²⁵.

Свою відвертість, прямолінійність, неприхованість думок кореспондент пояснював лише бажанням врятувати справу, не дати їй загинути, тому іноді зауважував, що не знає, чи роздратував кого, чи обурих проти себе, але пояснював: «Не можу втерпіть, щоб не втрутитись, коли на мій погляд, щось шкоде громадській справі [...] я, поки не висловлю їх

III. Джерелознавчі галузі знань

[свої погляди і відомості — І. С.], почуваю себе наче хворим психічно»²⁶. Кореспондент називав свої листи «порадливими». Зізнавався, що витрачав на них «силу часу, думок і нервів», і коли його поради ігнорували, він розцінював свої намагання як даремну і марну трату сил, часу та емоцій. Л. Жебуньов зізнавався, що у нього не було «личного самолюб'я, коли річ торкається укр[аїнської] справи»²⁷ і пояснював: «Ви не знаєте, як гірко, болісно відчувається всяка, навіть дрібна, недотепність з укр[аїнського] руху. Я хворію од тих недотепностей, серйозно хворію душею і серцем...»²⁸.

Уважно читаючи газету, аналізуючи її зміст, Л. Жебуньов неодноразово підказував актуальні теми публікацій. Наприклад, радив подати матеріали про лекції М. Сумцова у Харкові, які відомий вчений читав студентам, що збиралися легалізувати свою студентську громаду, котра організувалася там у складі 200 чоловік. Просив присилати голові цієї громади числа «Ради» із статтями С. Єфремова «Питання часу», які викликали великий інтерес у читацької аудиторії Харкова.

Листи свідчать, що Л. Жебуньов підтримував «Раду» не лише її поширенням, а й власними коштами. Так, він давав на 1908 р. 500 крб., які заощадив зі свого власного бюджету і зізнавався, що «боявся навіть торкатись до неї [суми — І. С.], хоча було дуже треба грошей на інші потреби, позичив для тих потреб, а 500 крб. зберіг...»²⁹. Є. Чикаленко відзначив жертвність Л. Жебуньова для українських справ і в своєму «Щоденнику», підкреслюючи, що іноді вона його глибоко вражала³⁰. Л. Жебуньов шукав й інші джерела фінансування, радив у періоди фінансової скрути та невизначеності звертатися до заможних людей. Зокрема, у 1909 р. написати розлогого, докладного, спільного листа до ще одного видавця «Ради», В. Симиренка, «бо... не можна лягати в домовину, не виправдавши усіх способів до життя, не можна заспокоюватись на тим, що «нація подла», бо ця втіха є втіха, по виразу Шевченка «колод гнилих», а не людей, в душі котрих жевріє охота до життя духовного. Коли нема такої охоти, то краще й фізично померти, та воно, певне, і дійде до того, коли спробуєте жити на світі без «Ради»³¹. Радив Є. Чикаленкові, подолавши «ніяковість», добиватись відповіді від В. Симиренка, написавши йому листа «із найсильнішими аргументами».

Л. Жебуньов пропонував писати листи й до інших заможних українців (до сина Ф. Вовка, В. та С. Шеметів, Ю. Тищенко-Сірого, М. Аркаса, П. Пелехіна) і заохотити їх до поширення передплати. Запропонував видавцеві поїхати у Катеринослав на з'їзд «земців всего юга России» та виставку у пошуках бажаючих допомогти фінансами. Також шукав кредиторів, які б погоджувалися дати видавцеві кредит під мінімальні відсотки. Ще у 1907 р. порадив редакції писати звернення до читачів, так звані «приводні листи», у яких змальовувати складний фінансовий стан видання і прохати допомогти, і вважав, що «не один раз треба це писати, [...] якомога швидше і жалібніше склавши листа»³².

Кореспондент ставився до «Ради» як до чогось живого і надзвичайно важливого у його житті, писав, що мав сильні «моральні муки» від її невдач, називав її проблеми своєю «психічною хворобою», від якої не міг «одсахнутись і заспокоїтись!»³³. Так, у 1909 р. зізнавався: «Ви не можете уявити собі, як я стражду через неї [газету — І. С.], і не знаю як перенесу її смерть...»³⁴. Писав, що не спав кілька ночей у роздумах, як допомогти «Раді» матеріально, де знайти джерела її фінансування. З цією метою він їздив на Харківщину, але його спроба виявилася невдалою, і кореспондент глибоко її переживав. Проте зізнавався, що дуже швидко відходив від невдач, «бо віра в конечність мети, чи ідеалу в мене? не порушна»³⁵.

З листів стає відомо, що саме Л. Жебуньов запропонував Є. Чикаленкові для популяризації газети дати додатком до «Ради» на 1909 р. «Історію України-Русі» М. Аркаса, але перед цим радив повідомити, що у продажу книги немає, і вона висилатиметься лише передплатникам. Він рекомендував обов'язково давати додатком до газети й інші українські книжки, склавши їх список і запропонувавши передплатникам для вибору.

Вже в 1909 р. Л. Жебуньов передавав свої втішні спостереження від зростання популярності української газети, поширення звісток про українців та їхнє питання, яке стало не лише злободенним, але й викликало суперечки та дискусії. Він передбачав, що згодом про українську справу дізнається Європа. У 1912 р. подавав звістки про те, що європейська преса стала інформувати своїх читачів про українські події: знайомила читачів з українським народом німецька, англійська і віденська преса, подаючи правдиві сюжети і

III. Джерелознавчі галузі знань

вживаючи терміни «Україна» «український», подавала звістки з «Ради». Л. Жебуньов розцінював це як часткове досягнення поставленої мети.

Відданість Л. Жебуньова «Раді» була безмежною. В 1909 р. він писав: «Думка про «Раду» не дає мені спати, їсти, вільно дихати ... жити на світі не дає...»³⁶. Його глибоко бентежили чутки про падіння передплати, він зізнався, що вони погіршувала його самопочуття і заважали лікуванню у періоди загострення хвороби. 1911 р. він зізнався: «Упадок передплатників не дає мені спати. Отже, я певний в тому, що коли б «Рада» була така цікава все півріччя, як стала літом, то не було б такого великого упадка»³⁷. Тобто кореспондент натякав на кращі результати під час тимчасового редагування «Ради» влітку 1911 р. А. Ніковським. Видно, що Л. Жебуньов був невдоволений редактором «Ради» М. Павловським і вважав його однією з причин неуспіху газети. Він листувався з читачами «Ради», писав, що отримував від них масу листів з різними зауваженнями, але головні з них — це натяки на брак матеріалу, який, за його переконаннями, знаходився у шухлядах редакторського стола і не випускався у світ. Повідомляв, що багато дописувачів розірвали своє співробітництво з газетою через те, що їхні дописи вчасно не публікувалися, або публікувалися невідредагованими, тому і радив видавцеві знайти редактора-професіонала.

Часто в своїх листах Л. Жебуньов разом з аналізом приділяв увагу статистиці. Так, наприкінці літа 1909 р. він розділяв обнадійливу звістку видавця про збільшення числа передплатників «Ради» на 250 читачів. Називав цю цифру великим успіхом українського руху і робив висновок про те, що «майбутнє «Ради» забезпечене духовно», однак вважав, що треба пережити період «упадку», «загальної байдужості», які панували у масовій суспільній психології того часу.

Відчувається, що кореспондент почував себе морально некомфортно, коли задумані плани не давали конкретних результатів. Так, він писав Є. Чикаленкові, що літо 1911 р. провів безрезультатно, бо нікого не схилив до українства, крім однієї пані. І, навпаки, радісно повідомляв, коли йому вдавалося у місцях свого перебування привернути когось до української мови або залучити кількох передплатників для «Ради».

Л. Жебуньов був категорично проти закриття «Ради», загроза якого час від часу виникала, із зрозумілих і сформульованих ним

причин. З метою скорочення видатків він радив перетворити газету на тижневик, або двотижневик, змінити її формат та зовнішній вигляд, пропонував скооперувати видавничі витрати з газетою «Село» і запевняв видавця, що смерть газети неприпустима, «бо це буде такий удар, така пора[з]ка укр[аїнського] руху, що як подумаєш про те, уявиш наслідки його, так аж в грудях холодне... Не дай Бог такого лиха!»³⁸. Кореспондент прогнозував, що з припиненням газети ця справа відсунеться на 20–30 років, бо не вірив намірам окремих сучасників відродити українську газету «Рідна справа/Думські вісті», як друкований орган української парламентської фракції в II Державній Думі, розцінював їх як «хвастощі легкодумців»³⁹.

В одному з розлогих листів кореспондент інформував адресата про свій піднесений внутрішній стан, викликаний перебуванням на лоні природи Полтавщини, захоплення її краєвидами, яких він не зустрічав, за його словами, більше ніде в місцях свого перебування. Цей стан спонукав Л. Жебуньова до відвертого висловлення Є. Чикаленкові своїх національних почуттів та громадянської позиції. Він зізнався, що національні почуття утвердилися в ньому вже у зрілому віці і він шкодував, що попереднє життя змарнував, не працюючи на рідній його серцю ниві. Патріотизм, у його розумінні, це ? служіння справі національного відродження України всіма своїми силами і засобами.

На основі проведеного джерелознавчого аналізу листів Л. Жебуньова до Є. Чикаленка періоду 1907–1914 рр. приходимо до наступних висновків. Виявлені епістолярні матеріали є цінним джерелом для відтворення видавничої діяльності Є. Чикаленка й багатьох сторінок історії українського щоденника «Рада». За інформацією цих листів можна встановити важливі історичні факти, успіхи, невдачі та проблеми газети, відтворити ставлення до них самого кореспондента, яке не відобразилося так яскраво і повно в жодному іншому джерелі, і яке базувалося на його глибокій ідейності та відданості українській справі. Листи свідчать, що Л. Жебуньов займав у той період активну громадську позицію, а тому й став одним з найближчих прихильників і популяризаторів «Ради», мав найтісніший зв'язок з її читачами і всебічно сприяв існуванню газети. Про його самовідданість і жертвовність по відношенню до «Ради» свідчить не лише виявлена його власна кореспонденція, а й інші джерела, зокрема, спогади

його сучасників. У своїх листах Л. Жебуньов не лише подавав важливі факти, а й супроводжував інформацію глибоким аналізом. Апетлюючи до виважених спостережень і висновків, кореспондент чітко сформулював завдання, які тогочасна доба поставила перед українською газетою, і ними переконував свого адресата у історичності й важливості її існування, морально підтримував Є. Чикаленка у періоди його сумнівів та труднощів.

З листів стає відомо, що проблеми «Ради» стали частиною життя Л. Жебуньова, а листи — способом їх обговорення. Газетна справа розглядалася і аналізувалася ним у контексті українського руху за національне відродження. Він вірив, що відродження Укаріни мало здійснитись і ця мрія його, виснаженого хворобою, тримала на світі і давала йому наснагу жити і діяти далі. Л. Жебуньов зізнавався в одному з листів: «Воно [відродження — І. С.] мусить справдитись, не може не справдитись. Це — безперечно. Коли ж так, то й той народ, ради добра котрому я терпів муку ще з хлоп'ячих літ — мусить поступитись наперед, мусить з скотини переробитись в людину, та ще в яку чудову людину, коли розвинуться в йому ті риси, які затемнені тепер брудом і смрадом... Не побачу я того дивного з'явища, не дїждусь тієї радощі, але ж ... од думки про неї — моє серце грає і я — повний жаги до життя, до роботи про наближенне тієї пори. Оце саме й освітлює моє життя, робить його яскравим, порівнюючи до попереднього»⁴⁰. Цими почуттями він пояснював своє трепетне ставлення до газети «Ради», яку вважав «мажком» українського руху.

¹ Старовойтенко І. Оpubлікована епістолярна спадщина Євгена Чикаленка: Історіографічний огляд // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. — К., 2003. — Вип. 6. — С. 250–262.

² Миронець Н. Український патріот, росіянин Леонід Жебуньов // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірка наук. праць та спогадів. — К., 2001. — Чис. 6 (7) у 2 ч. — Част. 1. — С. 284–293.

³ Русова С. Серед ідеалістів 70-х років. Споми-ни. — Прага, 1934.

⁴ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). — Львів: «Червона калина», 1931. — 496 с.

⁵ Чикаленко Є. Спогади. 1861–1907. — Львів, 1925. — Ч. II. — С. 131.

⁶ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 19 червня 1909 р. — Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. І, № 35474.

⁷ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 10 лютого [1911 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35487.

⁸ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 9 жовтня [1918 р.]. — ІР НБУВ, ф. 44, № 35449.

⁹ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 19 жовтня 1918 р. — ІР НБУВ, ф. 44, № 35450.

¹⁰ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 24 грудня [1908 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35465.

¹¹ Лист Л. Жебуньова Є. Чикаленкові від 11 травня 1907 р. — ІР НБУВ, ф. І, № 35446.

¹² Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 13 вересня [1907 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35451.

¹³ Лист Л. Жебуньова Є. Чикаленкові від 24 грудня [1908 р.] — ІР НБУВ, ф. І, № 35466.

¹⁴ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 3 січня [1907 р.] — ІР НБУВ, ф. І, № 35445. «Український Вестник» — тижневик російською мовою, яку видавала українська фракція в І Державній Думі, щоб інформувати громадськість про свою роботу в Думі.

¹⁵ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка [1907 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35461.

¹⁶ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 10 липня [1907 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35463.

¹⁷ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка. Б/д. — ІР НБУВ, ф. І, № 35454.

¹⁸ Лист Л. Жебуньова Є. Чикаленкові від 9 вересня 1907 р. — ІР НБУВ, ф. І, № 35449.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 10 липня [1907 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35463.

²⁶ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка [1907 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35461.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 6 грудня [1907 р.]. ІР НБУВ, ф. І, № 35460.

³⁰ Чикаленко Є. Щоденник (1907?1917). — С. 33.

³¹ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 6 грудня [1907 р.]. ІР НБУВ, ф. І, № 35460.

³² Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 3 вересня 1907 р. — ІР НБУВ, ф. І, № 35447.

³³ Лист Л. Жебуньова Є. Чикаленкові від 30 червня 1909 р. — ІР НБУВ, ф. І, № 35476.

³⁴ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 30 серпня [1909 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35480.

³⁵ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 10 лютого [1911 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35487.

³⁶ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 9 червня [1909 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35473.

³⁷ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 3 серпня [1911 р.]. ? ІР НБУВ, ф. І, № 35495.

³⁸ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 30 червня [1909 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35476.

³⁹ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 3 вересня 1907 р. — ІР НБУВ, ф. І, № 35447.

⁴⁰ Лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка від 19 червня [1909 р.]. — ІР НБУВ, ф. І, № 35474.